

International Finance and Accounting

Volume 2018 | Issue 4

Article 44

8-1-2018

THE PROSPECTS OF MODERNIZING PENSION SYSTEM IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT CONDITIONS

Sh. Rajabov

Tashkent Financial institute

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance>

Recommended Citation

Rajabov, Sh. (2018) "THE PROSPECTS OF MODERNIZING PENSION SYSTEM IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT CONDITIONS," *International Finance and Accounting*: Vol. 2018 : Iss. 4 , Article 44.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/interfinance/vol2018/iss4/44>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in International Finance and Accounting by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

Ражабов Ш.У. – ТМИ, ўқитувчи

ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ШАРОИТИДА ПЕНСИЯ ТИЗИМИНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Мақолада ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида пенсия тизимини бугунги кундаги ҳолати ва пенсия тизимини модернизациялашнинг аҳамияти очиқ берилган. Шу билан бирга, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида, нодавлат пенсия жамғармаларининг афзалликлари ажратиқ кўрсатилган.

Таянч сўзлар: ўтиш иқтисодиёти мамлакатлари, пенсия, давлат пенсия таъминоти, пенсия жамғармаси, меҳнат даромадлари, қоплаш коэффициентлари, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, субсидиялар, секвестрланган ҳуқуқлар.

В статье подчеркивается текущее состояние пенсионной системы и важность модернизации пенсионной системы в странах с переходной экономикой. В то же время подчеркиваются преимущества негосударственных пенсионных фондов в условиях глобального финансово-экономического кризиса.

Ключевые слова: страны с переходной экономикой, пенсия, государственная пенсия, пенсионный фонд, трудовой доход, коэффициент компенсации, глобальный финансово-экономический кризис

In this article are analyzed highlights the current state of the pension system and the importance of modernizing the pension systems in developing countries. At the same time, the advantages of non-state pension funds under the conditions of the global financial and economic crisis.

Keywords: countries in transition, pension, state pension, pension fund, labor income, compensation ratio, global financial and economic crisis.

Кириш

Пенсия таъминотини модернизациялаш ўтиш иқтисодиёти мамлакатларининг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини бартараф этишнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози етук ижтимоий суғурта тизимида эга мамлакатлар билан биргаликда замонавий ва самарали миллий ижтимоий ҳимоя тизимини шакллантириш йўлидан бораётган ўтиш иқтисодиёти мамлакатларидаги пенсия тизимини такомиллаштириш муаммосини кучайтириқ, чуқурлаштириқ юборди.

Инновацион ривожланиш шароитида мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларни янада чуқурлашуви, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш заруратини кучайишимамлакатда амал қилаётган пенсия тизимини молиялаштириш амалиётини такомиллаштиришни тақозо этмоқда. Республикаимизда пенсияларни тўлаш учун уч ойлик эҳтиёжларни маблағ билан таъминлашга етарли захира жамғармасини ташкил этишнинг зарурлиги, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган шахслар учун мажбурий бадаллар тўлаш тартиби ва миқдорини белгилайдиган қонунларни такомиллаштириш, тайинланадиган пенсия миқдорини Пенсия фондига тўланган мажбурий суғурта бадаллар миқдори билан бевосита боғлиқлигини

кучайтириш эҳтиёжи, пенсияларни тайинлашда Пенсия жамғармасининг даромадлар қисмида жинси бўйича фуқаролар қатнашуви муддатларида фарқларнинг мавжудлиги, иш берувчилар ва ёлланма ишчилар, шунингдек, турли гуруҳларга мансуб товар ишлаб чиқарувчиларни пенсия фондига тўлайдиган ойлик бадалларини миқдори ўртасидаги фарқларни мавжудлиги, қатор имтиёзли пенсия таъминоти элементларининг сақланиб қолаётганлиги амал қилаётган пенсия тизимида айрим муаммолар мавжудлигидан далолат беради. Пенсия тизимини институционал моҳиятидан келиб чиққан ҳолда энг муҳим масала, яъни барча тоифадаги пенсионерлар учун моддий таъминотнинг барқарор механизмини яратиш вазифасини тўлиқ ҳал этилмаганлиги, бюджетдан ташқари пенсия жамғармасининг молиявий барқарорлигини таъминлаш бўйича қатор муаммоларнинг сақланиб қолаётганлиги ушбу муаммони алоҳида илмий-амалий аҳамиятга эга эканлигидан далолат беради.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Пенсия тизимини модернизациялаш масаласи ҳозирги кунда, дунёдаги демографик ўзгаришлар ва аҳолининг ижтимоий фаровонлик даражаси ошиб бориш шароитида долзарб ҳамда ечимини кутаётган масаладир. Бу жараёнда нодавлат пенсия таъминоти тизимини шакллантириш энг мақбул ечимлардан бири ҳисобланади. Пенсия таъминоти тизимини ислоҳ қилиш ва нодавлат пенсия таъминоти (НПТ) институтини ривожлантириш ижтимоий сиёсатнинг устувор йўналишларидан бири сифатида қатор иқтисодчи олимлар томонидан тадқиқ этилган.

Хусусан, НПТ тизими хорижий иқтисодчи – олимлардан А.В. Atkinson, К. Beitman, R. Disney, E. Ful'ts, J. Gonnot, К.Е. Klark, К. Konrad, P. Larok, T.G. Marshall, D. Pigot, R. Rocha, Н. Р. Rudolph, D. Vittas. В.А. Андреев, М.М.Аранжереев, В.Н. Баскаков, А.А. Берг, Ю.В.Воронин, Е.Ш. Гонтмахер, Г.П. Дегтярев, М.Э. Дмитриевларнинг илмий ишлари ҳамда туркум илмий мақолаларида пенсия тизими ислоҳоти бошланишига қадар НПТ фаолиятининг айрим амалий жиҳатлари ёритилган. Аммо мазкур соҳа муаммолари НПТ институти фаолиятини янада фаоллаштириш ва ривожлантиришга қаратилган яхлит тизимлашган илмий изланишлар олиб борилишини тақозо этмоқда.

Таҳлил ва натижалар

Ижтимоий бозор иқтисодиёти давлатларида пенсионерларни ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилиш вазифаси анъанавий кўринишда субсидиар асосда, яъни фуқарони пенсия ҳуқуқларининг аксарият қисми у томонидан мустақил равишда ишлаб топилади, агар қонун асосида ўрнатилган пенсия миқдорини таъминлаш учун маблағ етишмаса давлат бюджети ҳисобидан қопланади. Бироқ, шакллланган бозор иқтисодиёти шароитида суғурта пенсия тизимида бир фуқароларни моддий қўллаб қувватлаш бошқаларни суғурта қилинмаган секвестрланган ҳуқуқлари асосида амалга оширилмаслиги лозим. Шунингдек, суғурта ҳуқуқларини шакллантиришнинг рағбатлантириш муаммоси бир мунча мураккаб кечади. Тараққий этган мамлакатларнинг амалиёти кўрсатишича, суғурта мезони сифатида ишловчига кексайганда одатдаги моддий турмуш даражасини сақлаш имконини берадиган йўқотилган иш ҳақини қоплаш даражаси қабул қилинган. Шу мақсадда у ёки бу кўринишдаги уни иқтисодий

ва ижтимоий мазмунини ўзгартирмайдиган қоплаш коэффиценти қўлланилади. Халқаро меҳнат ташкилотининг тавсиясига кўра қоплаш коэффиценти минимал миқдори йўқотилган иш ҳақининг 40%ига тенг бўлиши керак, ҳар бир пенсионерга 5-6 ишловчи тўғри келиши ва тўловлар давлатнинг бирдамлик тамойилига асосланган бўлиши керак[1]. Шу билан бир қаторда тараққий этган мамлакатлар жамғариладиган пенсия тизими ва корпоратив пенсия фондларига қўшимча тўловларни жорий этиш ҳисобидан ишловчиларни меҳнат даромадларини қоплаш коэффиценти миқдорини кескин оширдилар. Жумладан, Европа Иттифоқи мамлакатларида ушбу кўрсаткич 65%ни ташкил этиб фуқароларни меҳнат фаолиятини тугатгандан сўнг юқори даражада даромад билан яшаш имконини таъминламоқда.

Дунё мамлакатларида 2008 йилда бошланган жаҳонмолиявий-иқтисодий инқирозига қадар бирдамлик қоплаш коэффиценти қуйидагикўринишга эга бўлган.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозига қадар турли мамлакатларда қоплаш коэффиценти ҳолати (2008 йил 1 январ ҳолатига), фоиз ҳисобида[2]

Мамлакатлар	Бирдамлик қоплаш коэффиценти	Мамлакатлар	Бирдамлик қоплаш коэффиценти
Тараққий этган мамлакатлар		Ривожланаётган мамлакатлар	
Австралия	42	Россия (2010)	35
Австрия	72	Ўзбекистон	37,5
Белгия	39	Болгария	44
Буюк Британия	29	Венгрия	72
Германия	41	Мексика	38/34
Греция	94	Польша	56
Ирландия	34	Руминия	29
Испания	73	Словакия	56
Италия	69/54	Туркия	86
Канада	42	Чехия	47
Нидерландия	89	Корея Республикаси	40
Норвегия	54	Ушбу мамлакатлар бўйича ўртача даража	50/51,6
Португалия	54		
Франция	51		
АҚШ	37	Европа Иттифоқи бўйича ўртача даража	49,7
Япония	34		
Ушбу мамлакатлар бўйича ўртача даража	53,4/52,4	ИХТТ бўйича ўртача даража	57,6/56,4

Ушбу кўрсаткични ўзгариши ҳар бир мамлакатнинг тарихан шаклланган хусусиятлари ва иқтисодий имкониятлари асосида содир бўлади. Ҳар бир мамлакатнинг пенсияни суғурталаш тизими сифатини баҳолашнинг муҳим

мезонларидан бири ишлаётган аҳолини ижтимоий суғурталаш билан камраб олиш даражаси ҳисобланади. Шу билан бир қаторда ҳар бир мамлакатда амал қилаётган пенсия тизими сифатини белгиловчи кўрсаткичлар қаторига пенсия микдорининг муносиблиги ва етарлилиги, узоқ муддатда барқарорлик, ташқи омилларга нисбатан барқарорлик кабилар киради.

Инкироздан кейинги даврда турли мамлакатларда қоплаш коэффиценти ҳолати (2013 йил 1 январ ҳолатига), фоиз ҳисобида[3]

Мамлакатлар	Давлатнинг тақсимланувчи пенсия тизимлари	Мажбурий жамғариб бориладиган тизимлар	Ихтиёрий жамғариб бориладиган тизимлар	Жами
Бельгия	41		15,1	56,1
Канада	39,2		33,9	73,1
Чили	4,8	37,2		42,0
Чехия	43,5		39,2	82,7
Германия	42,0		16,0	58,0
Ирландия	36,7		43,0	79,7
Янги Зеландия	40,6		14,1	54,7
Норвегия	45,7	6,8	11,3	63,8
Швеция	33,9	21,7		55,6
Швейцария	32,0	23,1		55,1
Буюк Британия	32,6		34,5	67,1
АҚШ	38,3		37,8	76,1
Россия	33,0	2,0		35,0
СаудияАраби стони	100,0			100,0
ЖАР			54,5	54,5
Европа Иттифоқи	47,0			57,6
ИХТТ	40,6			67,9

XXI аср бошларидан жаҳонда бирдамлик ва жамғарилиш тизимларига асосланган пенсия тизимлари амал қилмоқда. Бирдамлик пенсия тизими авлодлар, иш берувчилар ва ишловчилар, юқори ва паст иш ҳақи олувчи ходимлар бирдамлигига асосланганва у бирдамлик тамойили асосида молиялаштирилади. Бирдамлик пенсия тизими давлатга тегишли бўлиб, уни корхона ва тармоқ миқёсида ташкил этиш мумкин эмас ва умуман пенсиянинг юқори даражасини нисбатан қадрсизланишига олиб келмоқда. Бирдамлик тизимининг муҳим жиҳати шундаки, у қайта тақсимлаш тамойилига асосланганлиги сабабли пенсионерлар ўртасида қашшоқликни кескин камайтиради. XX асрнинг 70-йилларига келиб бирдамлик тамойилига

асосланган пенсия тизимида пенсия фондларининг молиявий бекарорлиги кучайиб пенсия фондига тўланадиган тўловларни ошириш эҳтиёжи бюджетдан трансфертларни ажратиш зарурати вужудга келди. Бирдамлик пенсия тизимининг салбий жиҳатларига давлат пенсия тизимининг монополь ҳолатга эга бўлиши, ижтимоий боқимандаликни ортиши ва аҳолини жамғаришга бўлган мойиллигини сусайишини киритиш мумкин. Жаҳон амалиёти кўрсатишича, самарали фаолият юритувчи давлат пенсия тизимлари қуйидаги халқаро талабларга жавоб бериши лозим:

- мажбурий иштирок – бунда, пенсия тизими мажбурий тўловлар ҳисобига шаклланади;

- молиявий барқарорлик – пенсия жамғармасига тўланадиган бадаллар тўланадиган пенсия суммасини тўлиқ қоплаши керак;

- пенсиявий таъминланганлик – пенсия олиш ҳуқуқига тўланган бадаллар ҳисобига эришилади ва унинг қиймати пенсиявий бадаллар қийматига ва тўлов давомийлигига боғлиқ бўлади;

- пенсия тизими барқарорлигини мунтазам баҳолаш.

1990 йилларнинг бошларида Жаҳон банки томонидан глобал даражага аҳолининг қариши ва пенсия таъминотининг муаммолари комплекс ўрганилди. 1994 йилда нашр этилган “Қариш инқирозини олдини олиш: қарияларни ҳимоя қилиш ва иқтисодий ўсишга кўмаклашиш” маърузасида жаҳонда амал қилаётган пенсия схемалари ва маълум меъзонлар тизими асосида ривожланиш истиқболлари белгиланди, пенсия тизимининг концептуал жиҳатлари ишлаб чиқилди, айрим мамлакатларни бу борадаги олиб бораётган сиёсатлари умумлаштирилди. Ушбу маърузада пенсия ёшидаги кишиларни молиявий таъминлаш агар дунё мамлакатлари қуйидаги уч даражадан иборат бўлган пенсия тизимларини ривожлантирса иқтисодий ўсиш манфаатларини энг мақбул тарзда таъминланади деб келтирилади. Улар:

- давлат томонидан бошқариладиган тақсимлаш тизими – қари аҳоли ўртасида камбағалликни қисқартириш ва мажбурий иштирокни кўзда тутган тизим;

- хусусий бошқарувда бўлган мажбурий жамғариш тизими;

- ихтиёрий жамғариш тизими.

Бошқача айтганда кўп даражали пенсия тизими қуйидаги таркибга эга бўлиши керак:

- минимал пенсия қиймати кафолатланган мажбурий бирдамлик тизими;

- минимал пенсия қийматини шахсий бадаллар ҳисобига ортиши кафолатланган мажбурий жамғариладиган пенсия тизими ;

- шахсий қўшимча жамғармалар ҳисобига пенсия қийматини ортишини таъминловчи ихтиёрий жамғариладиган пенсия тизими.

Халқаро ҳамжамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий ҳаётига салбий таъсир кўрсатган жаҳонмолиявий инқирози қисқа муддат ичида иқтисодий инқирозга айланди ва давлат ижтимоий сиёсатига, шу жумладан, пенсия тизимига ҳам таъсир кўрсатди. Ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида ўсиш суръатларини пасайиши ва ишсизлик даражасини ортиши каби инқирознинг салбий оқибатлари яққол намоён бўла бошлади. XXI аср бошларида айрим ўтиш

иқтисодиёти мамлакатлари пенсия тизимида жиддий ислохотларни амалга оширишган бўлса, бошқалари фақат пенсия тизимининг айрим кўрсаткичларини ўзгартиришди. Олинадиган ялпи даромадни аҳолининг бандлик даражасини, пенсия фондлари активлари қийматини кескин пасайиши фискал балансни ва маҳаллий, хорижий молия манбаларидан фойдаланиш имкониятларини ёмонлашуви ушбу мамлакатларнинг пенсия тизимлари ҳолатининг ёмонлашувига олиб келди. Натижада, ушбу мамлакатлар ҳукуматлари инқирозга қарши чоралар дастури доирасида пенсия тизимини ислох этишга қаратилган тезкор чоралар кўришга мажбур бўлишди. Молиявий инқироз ўтиш иқтисодиёти мамлакатлари пенсия тизимига турлича таъсир кўрсатди.

МДХ мамлакатларида демографик ўзгаришлар(млн. киши)[4]

Мамлакатлар	1950	2017	2030	2050	2100
Россия	102 799	143 990	140 543	132 731	124 013
Украина	37 298	44 223	41 200	36 416	28 186
Ўзбекистон	6 264	31 911	36 712	40 950	38 142
Белорусия	7 745	9 468	9 163	8 571	7 605
Озарбайжон	2 928	9 828	10 680	11 039	9 559
Армения	1 354	2 930	2 907	2 700	1 849
Қозоғистон	6 703	18 204	20 301	22 959	25 738
Тожикистон	1 532	8 921	11 194	14 521	18 928
Қирғизистон	1 740	6 045	6 997	8 113	8 852
Жаҳон	2 536 275	7 550 262	8 551 199	9 771 823	11 184 368

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, ўтиш иқтисодиёти мамлакатларининг бир қисмида яқин йилларда, қолганларида эса 2050 йилга келиб бошланиши кутилаётган демографик инқирознинг оқибатлари молиявий инқирозникидан ҳам жиддийроқ бўлади ва узоқроқ давом этади. Ҳукуматларнинг молиявий инқирозга қарши қўллаётган чоралари келажақда пенсия фондларининг молиявий ҳолатининг ёмонлашувига олиб келиши мумкин.

Жаҳон молиявий – иқтисодий инқирози пенсия тизимининг таркибий қисмларига салбий таъсир кўрсатди. Пенсия тизимининг дастлабки даражаси давлат даромадлари ҳисобидан молиялаштирилади. ЯИМни ишлаб чиқариш ҳажмининг қисқариши солиқ тушумларининг камайишига ва пенсия тизимининг ушбу даражасининг молиявий ҳолати ёмонлашувига олиб келди. Маълумки, пенсия тизимининг биринчи даражаси банд аҳоли ва иш берувчилар томонидан тўланган бадаллар ҳисобидан молиялаштирилади. Иш ҳақи миқдорининг қисқариши ва ишсизлик даражасининг ортиши молиялаштириш фондининг қисқаришига олиб келди. Иккинчи ва учинчи даражалар банд аҳоли ва иш берувчилар томонидан тўланадиган бадаллар ҳисобидан, даромадлардан

олинадиган фоизлар ҳисобидан молиялаштирилади. Ишсизлар сонининг ортиши, иш ҳақи ва молиявий активлар қийматининг пасайиши ушбу даражаларнинг молиявий салоҳиятини ёмонлашувига олиб келди.

Инқирозларнинг пенсия тизимига таъсири				
ЯИМни қисқариши	Ишсизликни ўсиши	Солиқ тушумларини қисқариши	ПЖни молиявий беқарорлигини кучайиши	Пенсия тизимини ислоҳ этишга бўлган эҳтиёжни ортиши

Эҳтимолли инқирозларнинг пенсия тизимига таъсири¹

Пенсия тизимининг харажатлари таркибида аҳолининг пенсияга иложи борица барвақт чиқиш ёки ногиронликни олишга ҳаракат қилганликлари туфайли одатда пенсия олувчилар инқироз даврида ортади. Инқироз даврида одатда мамлакатлар пенсия тўловларини қисқартишни хоҳламайдилар, бироқ ўртача иш ҳақи пасайиш тенденциясига эга бўлади. Шундай қилиб, ўтиш иқтисодиётининг аксарият мамлакатларида пенсия фонди даромадларининг кескин камайиши ва харажатларни ортиши пенсия тўловларини молиялаштиришда тақчилликни келтириб чиқаради ёки мавжуд пенсия фонди камомadini кўпайтиради. Молия инқирозини пенсия тизимига потенциал таъсир кўрсатишини қуйидаги жадвалда кўриш мумкин.

МДХ мамлакатларида пенсия тизимининг асосий параметрлари, фоиз ҳисобида[5]

	Тақсимланиш тизимида (PAYG)	Ўзбекистон
Пенсия фондига тўланадиган бадаллар	28,0	32,8
Тақсимлаш тизимининг ЯИМдаги улуши	7,2	8,0
Ўртача пенсиянинг ўртача иш ҳақидаги улуши	47,0	37,5

Аввалги инқирозлар таҳлили ва тажрибаси кўрсатишича иш ҳақи микдорининг пасайиш суръати ЯИМ қисқаришига қараганда икки марта юқори бўлади. Ўтиш иқтисодиёти мамлакатлари давлат пенсия тизимини молиялаштириш борасида кутилмаган ҳолатларга дуч келганликлари сабабли пенсия тизимини асосий элементларини ўзгартиришга ва ислоҳ этишга

¹Муаллиф томонидан тайёрланди.

қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқара бошладилар. Биринчи навбатда мамлакатлар пенсия фондининг молиявий ҳолатини фискал балансини яхшилаш учун давлатда пенсия тизимини даромадларининг қўшимча манбаларини топиш ёки харажатларини қисқартириш йўллари излай бошладилар. Аксарият давлатларда қўлланиладиган айрим қисқа муддатли чораларни узоқ истиқболда қўшимча харажатларини кўпайишига олиб келишини эътиборга олишди. Масалан, Россия ва Руминия пенсия тўловлари ставкасини қисқартиришди. Эстония, Латвия, Литва, Руминия иккинчи даража доирасидаги пенсия тўловлари миқдорини қисқартирган ҳолда биринчи даража доирасидаги пенсия тўловлари миқдорини қисқартирган ҳолда биринчи даража доирасидаги тўловларни оширдилар. Руминия жамғариладиган пенсия тизимига тўланиши режалаштирилган пенсия тўловлари ортишини тўхтатди. Бошқа мамлакатлар тўловчиларига тўлиқ равишда бутунлай пенсия тизимининг бирини даражасига қайтишига рухсат бердилар.

Одатда, ҳукумат ишсизлик даражасининг ортишига жавобан пенсияга эрта чиқиш ва ногиронликни олдини олишга қаратилган чекловларни камайтиришга йўналтирилган чора – тадбирларни қўллар эдилар. Ҳозирда ишсизлик даражасини ортиши пенсия фондаритақчиллиги даражасини янада мкураккаблантирмоқда. Чунки даромадлар тўхтовсиз камайган ҳолда харажатлар ортмоқда. Шундай қилиб, айрим мамлакатларда пенсия тўловлари ставкасининг ортиши давлатларни келажакдаги жавобгарлигини янада оширади, ҳамда пенсия тизимининг иккинчи даражасидаги тўловларни биринчи давлат пенсия тизимига ўтказилиши биринчи даражадаги пенсия тизимининг масъулиятини янада оширади.

Инқирозга қадар аксарият мамлакатлар иш ҳақини пенсия тўловлари даражасига таъсирини сақлаб қолишди. Жаҳон амалиёти кўрсатишича пенсия миқдорини индексациялашни инфляция коэффициентига асосан амалга ошириш самарали ва истиқболли усул ҳисобланади. Таҳлиллар кўрсатишича, ўтиш иқтисодиёти мамлакатларининг бор йўғи тўрттасида ушбу пенсия миқдорини индексациялаш усули қўлланилади[6]. Қолган мамлакатлар ишловчиларни пенсия чиққандан сўнг индексациялашга қўшмоқдалар. Иш ҳақи асосланган ҳолда индексациялашдан инфляция коэффициентига қараб индексациялашга ўтиш пенсионерларни қисқа муддат ичида ижтимоий жиҳатдан яхши ҳимоя қилиш имконини беради, уларнинг тўлов қобилятини сақлайди ва бир вақтнинг ўзида пенсия тизимининг узоқ истиқболли молиявий барқарорлигини таъминлаш имконини беради. Жаҳон амалиёти кўрсатишича пенсияга чиққунга қадар иш ҳақини индексациялашда ўртача иш ҳақини ўсишини қўллаш лозим. Пенсияга чиққандан кейин эса пенсия тўловларини инфляция коэффициентига қараб индексациялаш мақсадга мувофиқдир.

Пенсия тизимини ислоҳ этишнинг муҳим йўналишларидан бири пенсия ёшини ошириш, жумладан эркалар ва аёлларнинг пенсияга чиқиш ёшини тенглаштириш ҳисобланади. Тараққий этган мамлакатларнинг аксарият қисмида пенсия тизимини ислоҳ этишнинг устувор йўналиши сифатида пенсия чиқиш ёшини аста секин 67 ёшга етказиш (айримларида 69 ёшга) амалга оширилмоқда. Ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида пенсияга барвақт чиқишдаги

турли имтиёзлар мавжудлиги туфайли пенсияга чиқишнинг ўртача ёши тараққий этган мамлакатларга нисбатан паст ҳисобланади. Ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида ечимини кутаётган турли иқтисодий муаммолар мавжудлигига қарамадан уларнинг энг муҳими қандай қилиб пенсия тизимининг молиявий барқарорлигини пенсиянинг етарли даражаси кафолати билан уйғунлаштириш вазифаси турибди. Ушбу вазифа янги эмас, бироқ молия инқирози бирдамлик пенсия тизимини қўлловчи ўтиш иқтисодиёти мамлакатларидаги молиявий барқарорликни таъминлаш масаласини кескинлаштиради. Чунки бир вақтнинг ўзида ҳам пенсионерларни даромадини ошириш, ишловчиларга тушадиган демографик оғирликни кўпайтирмаслик ва пенсия фондларининг камомадини қисқартириш вазифасини ҳал этиб бўлмайди.

Собиқ иттифоқ таркибидаги мамлакатларда инқирозга қарши чоралар дастури доирасида пенсия тизимининг молиявий барқарорлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар[7]

Қабул қилинган чора	Қўлланган мамлакат
Пенсия бадали ставкасини ўзгартириш	Руминия, Россия
Пенсия бадали ставкасини пенсия тизимининг иккинчи даражасида ўзгартириш	Руминия, Литва
Пенсия тизимининг иккинчи даражасига кириш ва ундан чиқишга рухсат бериш	Словакия, Венгрия
Индексациялаш шаклини ўзгартириш/минимал ва асосий ставкасини қисқартириш	Сербия, Венгрия
Пенсия чиқиш ёшини ошириш	Венгрия
Пенсияга эрта чиқишни камайитиришга қаратилган чоралар	Польша, Венгрия, Ўзбекистон

Пенсионерларни турмуш фаровонлигини оширишда фақат пенсия тўловларининг миқдорига асосланиш керак эмас, чунки ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида кўпчилик пенсионерлар жамғармаларга ва кўчмас мулкка эга. Ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида пенсионерлар даромадининг 60 фоизини пенсия тўловлари ташкил этган ҳолда, қолган қисмини тенг нисбатда иш ҳақи ва капитал ташкил этади. Агар пенсионерлар ўзларининг уй активларини 50 фоизини гаров ёки қайтарма ипотека орқали сотишганда ушбу мамлакатларда пенсионерлар ўртасидаги камбағаллик даражаси уч марта қисқариши мумкин эди.

Пенсия тизимини ислоҳ қилишнинг яна бир муҳим омилларидан бири бу пенсионерларни турли жамғариладиган дастурларидаги иштирокини кенгайтириш ҳисобланади. Масалан, Чили, Жанубий Корея ва Мексикада иш ҳақи улуши пенсионерлар даромадини ярмини ташкил этган ҳолда Эстония, Словения ва Туркияда 40 фоизни, АҚШ ва Исроилда бор йўғи 30 фоизни ташкил этади. Ушбу ҳолат кишиларни турли пенсия давлат дастурларига тўла жалб этилмаганлигини акс эттиради.

Пенсияни жамғариладиган тизимини жорий этаётган мамлакатлар шунга иқдор бўлишадики, ихтиёрий жамғариш элементини қўллаш юқори пенсия

микдори таъминламайди. Шарқий Европа мамлакатларида молия инқирози давлат тизимидаги мажбурий жамғариш истикболини шубҳа остига қўйди. Чунки Венгрияда мажбурий жамғарилган пенсия фонди давлат бюджети ҳисобига мусодара қилинди, Литва ва Латвияда жамғариладиган тўлов бадали ставкаси мутаносиб равишда жамғариладиган пенсия тизими даромадларига 10 ва 8 фоиздан 2 фоизгача қисқартирилди. Словакия, Польша ва Болгарияда шу мақсадда жамғариладиган пенсия тизимлари мажбурийдан ихтиёрийлик тамойилига айлантирилди.

Россияда пенсия тизимини ислоҳ этиш пенсия тизимининг даромадларини максимал кўпайтиришга ва харажатларини қисқартиришга қаратилган. Шу мақсадда пенсияга чиқиш учун зарур бўлган минимал меҳнат стажи микдори оширилмоқда, жамғариш тизимидаги қатнашув даражаси қисқармоқда, барвақт пенсияга чиқишнинг шартлари кучайтирилмоқда. Иш ҳақидан тўланадиган бадал меъёри оширилмоқда ва пенсияга истикболда тўловларни ўзи ортиши режалаштирилмоқда. Россияда пенсия фонди харажатларини минималлаштирган ҳолда уни молиявий барқарорлигини янада оширишга қаратилган чора тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан Россияда ўртача қоплаш коэффициенти 2012 йилдан 34 фоиздан 2030 йилда 20 фоизгача қисқариши ва меҳнат бозорига кириб келувчи ёш авлод учун бирдамлик пенсия тизимида ўртача иш ҳақидан 35 йил мобайнида тўлиқ пенсия тўловларини тўлаган ҳолда қоплаш коэффициентининг 40 фоиз бўлиши режалаштирилмоқда.

Хулосаватаклифлар

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида пенсия тизимининг қуйидаги камчиликлари намоён бўлди:

- молия бозоридаги тебранишлар пенсия жамғармаларига салбий таъсир кўрсатди;

- пенсия жамғармаларининг маблағларидан инвестицион мақсадларда фойдаланишда дунё мамлакатларининг деярли барчасида ўрнатилган меъёрлар молия бозорининг юқори рискли дастакларидан фойдаланишни маън этади ва бу ҳолат кутилаётган даромадларнинг нисбатан паст бўлишига олиб келади;

- фонд бозорларини янада барқарорлаштириш ва ривожлантириш муаммоси жаҳондаги ривожланаётган мамлакатлар билан бир қаторда ривожланган мамлакатларга ҳам тегишли эканлиги ;

Ривожланаётган мамлакатларда пенсия тизимини модернизациялашга қаратилган қисқа муддатга мўлжалланган тавсиялар:

- қисқа муддатли муаммоларини ҳал этиш учун пенсия тизимининг узоқ даврга мўлжалланган ривожланиш дастурларига ўзгартириш киритиш шарт эмас;

- жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида тўпланган тажрибани демографик инқирозга тайёргарлик кўриш учун қўллаш керак.

Пенсия тизимини модернизациялашга қаратилган узоқ муддатга мўлжалланган тавсиялар:

Биринчи босқичда:

- пенсияни индексация қилишда инфляция суръатларини ҳисобга олиш;

- пенсияга чиқиш ёшини ошириш, эркаклар ва аёллар учун бу кўрсаткични тенглаштириш;

- пенсияга эрта чиқиш имкониятларини камайтириш;

- давлат пенсияси қийматини пасайиб бориши тўғрисида ахборотни аҳолига етказиш.

Иккинчи босқичда:

- капитални жамғариш ва пенсия тўлаш босқичларида молия бозорларидаги тебранишлардан суғурталаниш самарадорлигини ошириш;

- пенсия фондларини ўз аъзолари учун кўпроқ маблағ ишлаб топиши учун уларнинг имкониятларини ошириш ҳуқуқий базасини такомиллаштириш;

- фонд бозорини ривожлантиришга қаратилган чораларни фаол қўллаш ва инфляция даражасига нисбатан индексация қилинувчи қимматли қоғозларни жорий қилиш.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг ўтиш иқтисодиёти мамлакатлари пенсия тизимига таъсирининг таҳлили ушбу мамлакатларнинг пенсия тизимини ислоҳ этиш борасида жамлаган илғор тажрибасини Ўзбекистонда пенсия тизимини такомиллаштиришда ижобий фойдаланиш имкониятлари борасида қатор хулосалар қилиш имконини беради:

- Ўзбекистонда пенсия тизимини ислоҳ этишнинг 2030 йилгача бўлган стратегик концепциясини ишлаб чиқиш зарур;

- Ўзбекистонда кўп даражали аралаш пенсия тизимини шакллантириш мақсадга мувофиқ;

- Ўзбекистонда пенсия тизимининг молиявий барқарорлигини таъминлашга қаратилган комплекс чора-тадбирлар тизимини амалга ошириш лозим;

- Ўзбекистонда пенсия тизимидаги турли имтиёзларни ва пенсияга эрта чиқишни камайтиришга қаратилган изчил чора-тадбирлар тизимини мунтазам давом эттириш зарур;

- Ўзбекистонда мавжуд пенсия тизимини модернизациялаш ва пенсияни меҳнат стажига қараб эмас, балки суғурта стажига асосан тўлашга босқичма-босқич ўтиш лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. ILO Convention no.102 on “Minimum standards for social security”, Geneva, 1952.

2. Гурвич Е.Т. Пенсионная реформа: общие принципы и необходимые меры. Февраль 2011. <http://www.gosbook.ru/document/16883/16915/preview>

3. OECD Pensions at a Glance 2013: OECD and G20 Indicators //OECD Publishing. 2013.364p.

4. World Population Prospects The 2017 Revision https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/WPP2017_KeyFindings.pdf

5. Хинц Р., Звинине А., Билецки С., Богомоллова Т. «Влияние финансового кризиса на государственные пенсионные системы: Модели тестирования стресса обязательных пенсионных систем в странах среднем уровне дохода и в

развивающихся странах» Доклад для обсуждения по социальной защите, Всемирный банк, сентябрь 2009.

6. Пенсии в Европе: когда в Старом Свете выходят на заслуженный отдых <https://primamedia.ru/news/719829/>

7. Пенсионные системы в период кризиса: региональный доклад по странам Европы и Центральной Азии. 12 ноября 2009 г. Документ всемирного банка. [http://pensionreform.ru/files/1804/Всемирный банк. Пенсионные системы в период кризиса. Региональный доклад по странам Европы и Центральной Азии](http://pensionreform.ru/files/1804/Всемирный_банк._Пенсионные_системы_в_период_кризиса._Региональный_доклад_по_странам_Европы_и_Центральной_Азии)